

NAHİVCİLER ile MANTIĞÇILAR
ARASINDAKİ TARTIŞMALAR

Mehmet Şirin Çıkar

Mehmet Şirin Çıkar, Prof.Dr.

1970 yılında Van'da doğdu. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1992). Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne araştırma görevlisi olarak atandı (1994). Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını (1995); Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde de, "Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar" adlı teziyle doktorasını tamamladı (2001). 2008 yılında doçent, 2013'te de profesör oldu. Halen Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesidir.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 668
İSAM Yayınları 53
İlmî Araştırmalar Dizisi 27
© Her hakkı mahfuzdur.

NAHİVCİLER İLE MANTIKÇILAR ARASINDAKİ TARTIŞMALAR

Mehmet Şirin Çıkar

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Bu eser
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) Erken Klasik Dönem Projesi kapsamında yayımlanmıştır.

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 08.08.2008 gün ve 2008/23 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Şubat 2009
İkinci Basım: Ağustos 2017
ISBN 978-975-389-935-2

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Alinteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

Çıkar, Mehmet Şirin

Nahivciler ile mantıkçılar arasındaki tartışmalar / Mehmet Şirin Çıkar. - 2. bs. -

Ankara : Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.

200 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 668. İSAM Yayınları; 53. İlmî Araştırmalar Dizisi; 27)

Dizin ve kaynakça var.

ISBN 978-975-389-935-2

İçindekiler

ÖNSÖZ • 9

KISALTMALAR • 13

GİRİŞ • 15

1. Genel Çerçeve • 15
2. Kaynak Değerlendirmesi • 16

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAP NAHVİNİN OLUŞUMU ve MANTIĞIN İSLÂM DÜNYASINA GİRİŞİ • 23

1. Genel Olarak Gramer Tarihi • 23
2. Arap Nahvinin Oluşum Süreci • 26
 - 2.1. Arap Nahvinin Oluşumuna Yol Açan Etkenler • 30
 - 2.1.1. Dil Etkeni • 30
 - 2.1.2. Din Etkeni • 31
 - 2.1.3. Kavim Etkeni • 33
 - 2.2. Arap Nahvinin Ana Dönemleri • 33
 - 2.2.1. Sibeveyhi Öncesi • 34
 - 2.2.2. Sibeveyhi Dönemi • 38
 - 2.2.3. Sibeveyhi Sonrası • 40
 - 2.3. Nahvin İslâmî İlimlerle İlişkisi • 42
 - 2.3.1. Nahiv-Kıraat İlişkisi • 43
 - 2.3.2. Nahiv-Fıkıh İlişkisi • 45
 - 2.3.3. Nahiv-Kelâm İlişkisi • 47
 - 2.4. Nahvin Bilgi Kaynakları • 48
 - 2.4.1. Kur'an • 48

- 2.4.2. Kıraat • 49
- 2.4.3. Şiir • 50
- 2.4.4. Nesir • 51
- 2.4.5. Hadis • 51
- 2.5. Nahiv Metodolojisinin Kaynakları • 52
 - 2.5.1. Kıyas • 52
 - 2.5.2. Semâ • 58
 - 2.5.3. İcmâ • 59
- 3. Mantık İlminin İslâm Dünyasına Girişi • 61
 - 3.1. Tercüme Faaliyeti Sürecinde Mantık • 65

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV-MANTIK TARTIŞMALARININ BAŞLAMASI ve DÖNÜM NOKTASI: SİRÂFİ-METTÂ ÖRNEĞİ • 71

1. Nahiv-Mantık Buluşmasını Hazırlayan Etkenler • 71
 - 1.1. Arap Olmayan Nahivciler • 71
 - 1.2. Mu'tezile Ekolü • 72
2. Tartışmaların Başlangıç Döneminde Mantıkçılar • 74
 - 2.1. Kindî • 75
 - 2.2. Serahsî • 76
 - 2.3. Râzî • 77
3. Tartışmaların Başlangıç Döneminde Nahivciler • 80
 - 3.1. Müberred • 81
 - 3.2. Ebü'l-Abbas Sa'leb • 83
 - 3.3. İbnü's-Serrâc • 83
 - 3.4. Zeccâcî • 85
4. Tartışmaların Dönüm Noktası: Sîrâfî-Mettâ Örneği • 89
 - 4.1. Bir Nahivci Olarak Sîrâfî • 89
 - 4.2. Bir Mantıkçı Olarak Mettâ • 91
5. Sîrâfî-Mettâ Tartışması • 91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NAHİV-MANTIK TARTIŞMALARININ OLGUNLAŞMASI ve MODERN DÖNEMDEKİ YANSIMALARI • 115

1. Olgunlaşma Sürecinde Mantıkçılar • 115
 - 1.1. Fârâbî • 116

- 1.2. Yahyâ b. Adî • 124
- 1.3. Âmirî • 131
- 1.4. Sicistânî • 133
2. Müslümanlara Ait Bir Mantiğa Doğru • 137
3. Olgunlaşma Sürecinde Nahiv • 140
 - 3.1. Rummânî • 141
 - 3.2. İbn Cinnî: Yeni Bir Usul Arayışı • 146
 - 3.3. İbn Madâ: Nahivde Muhalif Bir Görüş • 149
 - 3.4. Batalyevsî: Lafız-Mâna Tartışmalarına Nahvî Bir Yaklaşım • 151
4. Tartışmaların Modern Dönem Yansımaları • 155
 - 4.1. İlk Dönem İtibariyle Etkilenme İddiaları • 157
 - 4.2. Sonraki Dönem İtibariyle Etkilenme İddiaları • 160
 - 4.3. Yunan Gramerinin Etkisi • 161
 - 4.4. Süryânî Etkisi • 163
 - 4.5. Hint Etkisi • 164
 - 4.6. İran Etkisi • 166
 - 4.7. Etkiyi Toptan Reddetme • 166
 - 4.8. Modern Dönem Tartışmalarının Odaklandığı Konular • 168
 - 4.8.1. Taksim • 168
 - 4.8.2. Terim ve Üslûp • 172
 - 4.8.3. Kıyas ve İllet • 175
 - 4.8.4. Âmil • 177

SONUÇ • 179

KAYNAKÇA • 181

DİZİN • 197

ÖNSÖZ

Dil-düşünce ilişkisi, bu ilişkinin mahiyeti, sınırları ve etkileri, insanlık tarihi boyunca farklı medeniyet havzalarında çetin münakaşalara yol açmış, derin tedkiklere konu olmuş ve bidayetten bu yana köklü bir problem olarak varlığını sürdürmüş bir meseledir.

Dili “düşüncenin dışı vurumu” olarak kabul edenler olduğu gibi, düşüncenin sınırlarının dilin sınırlarıyla belirlendiği de söylenmiştir. Bu bakımdan dil-düşünce ilişkisinin mahiyeti üzerine yapılan tartışmalarda, herhangi bir ifadenin dil düzeyindeki doğruluğunu belirleyen nahiv ilmi ile o ifadenin düşünce düzeyindeki doğruluğunu sınavan mantık ilminin karşı karşıya gelmesi ve her iki ilmin konu ve maksatları itibariyle bazı cihetlerden çatışması, bazı cihetlerden ise uzlaşması gayet tabii bir durum olarak addedilmelidir.

Düşünce dil aracılığıyla tezahür etmekle kalmaz, terimlerini de dilden hareketle inşa eder, dolayısıyla daha en başta dile ihtiyaç duyar; aynı şekilde dil de meşruiyetini düşüncenin yasalarına uygunluğundan alır; kısaca ifade etmek gerekirse, dil düşünceyi temsil eder. İşte mantık ilmi ile nahiv ilminin sınırları tam da birbirine ihtiyaç duydukları bu noktada kesişir.

İslâm medeniyet dairesi açısından bakıldığında, mantık ilminin yabancı menşeli olması; ilk savunucularının çoğunlukla başka dinlere mensup kimseler arasından çıkması ve hepsinden önemlisi başlangıcı itibariyle mevcut dinî ilimler hiyerarşisi içerisinde bir türlü kendisine yer edinememesi, bu ilmin İslâm tarihinin ilk asırlarında kuşkuyla karşılanmasına yol açmıştır.

Bu süreç içerisinde mantık ilminin ilk mümessilleri, bu ilmi İslâm ilim ve kültür havzası içerisinde dahil edebilmek amacıyla çetin mücade-

lelere girişmiş ve ister istemez dinî ilimlerle meşgul olan ve bu ilimlerin usulü çerçevesinde hareket eden devrin âlimleriyle çatışmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca nahiv ve mantık ilimlerinin yerli ve yabancı şeklindeki sıfatlarına, bir de bu iki ilmin sözün âleti olmak özelliği eklenince, her iki ilim arasındaki rekabetin şiddetlenmesi kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

Bu mülâhazalara binaen, İslâm düşünce mirasının teşekkül asırlarında vuku bulan nahiv-mantık tartışmalarına yol açan sebepleri inceleyip bu iki alet ilminin mevzu, maksat ve ıstılahat itibariyle çatıştığı ve uzlaştığı noktaları tesbit etmenin düşünce tarihimizi sağlıklı olarak yorumlamak bakımından faydalı olacağına inandık ve bu inançla tezimizin konusunu “Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar” olarak belirledik.

Her iki ilmin de kendine özgü konuları ve problemleri olduğu mâ-lûmdur. Bu tartışmaları ele alırken tartışmalar sırasında öne sürülen bütün problemleri tek tek ele almak mümkün olamayacağından; üstelik, tartışmaları İslâm tarihinin bütün dönemleri itibariyle izlemek doktora tezinin hacmini aşmak anlamına geleceğinden, tezimizde, mantık ilmi ile nahiv ilminin mümessilleri arasında meydana gelen tartışmaları hicrî III ile IV. asırlarla (başlangıç dönemiyle) sınırlandırmak istedik. Ancak okumalarımız esnasında böyle bir çalışmada, tartışmaların modern dönem yansımalarına girmemenin bir eksiklik olacağını da düşünüp bu konuya da yer verdik.

Tezin ilk bölümünde, -tartışmalar nahiv ilminin zaviyesinden temellendirildiği için- öncelikle bu ilmin teşekkülü, bu teşekkül sürecinde vuku bulan değişimler gösterilmeye çalışıldı. Ayrıca nahiv ilminin teşekkülünü hazırlayan temel sebeplere, tarihî süreç ile bu süreci aktaran kaynaklara işaret edilip mantık ilminin İslâm dünyasına girişi ele alındı.

İkinci bölümde, Ebû Saîd es-Sîrâfi ile Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus arasında geçen tartışmaya yer verilmekle birlikte, iki ilim arasında çatışmaya yol açan tarihî sebepler bağlamında mantıkçılarla nahivcilerin konumlarına da temas edildi.

Üçüncü ve son bölümde ise Sîrâfi-Mettâ tartışmasının tesirleri -tarafıyla birlikte- incelenerek bu tartışmaların modern dönemdeki yansımalarına değinildi.

Çalışmalarım sırasındaki katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan'a, teşvik ve uyarıları için Düccane Cündiođlu'na, Doç. Dr. İhsan Fazlıoğlu'na; bazı kaynaklara ulaşmada ve karşılaştığım problemlerin çözümündeki katkıları için Prof. Dr. Ahmet Suphi Furat, Prof. Dr. İsmail Durmuş, Prof. Dr. Ali Durusoy, Doç. Dr. Yakup Civelek ve Öğretim Görevlisi M. Şerif Erođlu'na ayrı ayrı teşekkür ederim. Eserin yayımını gerçekleştiren Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi yetkililerine ve emeği geçenlere de şükranlarımı sunarım.

Mehmet Şirin Çıkar
İstanbul 2009

KISALTMALAR

<i>a.e.</i>	Aynı eser
<i>a.g.e.</i>	Adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	Adı geçen makale
b.	İbn
bk.	Bakınız
c.	Cilt
der.	Derleyen
<i>DİA</i>	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>DTCFD</i>	<i>Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi</i>
ed.	Editör
Fak.	Fakültesi
h.	Hicrî
<i>İA</i>	<i>Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi</i>
krş.	Karşılaştırınız
Ktp.	Kütüphanesi
m.	Milâdî
nşr.	Neşreden (Tahkik eden)
trc.	Tercüme eden
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vr.	Varak

GİRİŞ

1. Genel Çerçeve

“Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar” konusunu tez olarak çalışmaktaki maksadımız, sadece düşünce tarihinin köklü problemlerinden biri olan dil-düşünce arasındaki ilişkiye nahiv-mantık tartışmalarından hareketle açıklık getirmeye çalışmak değil, aynı zamanda dil-düşünce ilişkisinden kaynaklanan gerginliklerin İslâm ilim mirasının teşekkülündeki tarihî rolüne de ışık tutmaktır.

Nahiv ve mantık, hem mevzuları, hem de ele aldıkları problemler bakımından geniş bir alana şâmil birer disiplin olmaları itibariyle bu iki ilim arasındaki tartışmaları konu edinen bir çalışmanın birtakım zorluklarla karşılaşacağı muhakkaktır. Bir tarafta, bir ilim olarak ortaya çıktığı andan itibaren gerek kendi toplumunun ve gerekse -kutsal bir metnin (Kur’ân-ı Kerim) dili olması dolayısıyla- diğer toplumların büyük ilgisine mazhar olan, ilim meclislerinde tartışmalara yol açan ve sonuçta kendine özgü bir usul ve erkânı bulunan nahiv ilmi; diğer tarafta ise, ana malzemesi dil olan, bütün çabasını dil üzerinden gerçekleştiren, üstelik bütün ilimlere alet olma iddiası güden yabancı menşeli mantık ilmi.

Bu iki ilim arasındaki tartışmaları ele almayı amaçlayan bir çalışmanın karşılaşacağı temel sorun, pek tabiidir ki tartışma konularının çeşitlilik arzemesinden ötürü bu bağlamda öne sürülmüş olan bütün görüşleri birer problem olarak incelenmesine imkân bulunmamasıdır; zira -ileride de görüleceği üzere- her bir tartışmanın muhteva ve kapsamı âdetâ tek başına birer tez konusu niteliğindedir. Nitekim, sadece Fârâbî üzerine sayısız çalışmanın yapıldığı göz önünde tutulacak olursa, işaret etmeye çalıştığımız

bu teknik zorluğun ne kadar büyük bir sorun olduğu daha iyi anlaşılır. Bu çalışmada, günümüze kadar süregelen nahiv-mantık tartışmalarının başlangıcı itibariyle genel bir tasviri yapılacak ve sadece temel meselelerin irdelenmesiyle yetinilecektir.

Tartışmalar nahiv açısından ele alındığı için öncelikle bu ilmin teşekkülünün, gelişim sürecinin ve tarihsel kaynaklarının belirtilmesinde fayda vardır.

Tartışmalar ele alınırken ayrıntılı tahlillere girilmeyip sadece müna-kaşanın mihveri etrafında yer alan konular açıklanacak ve bu meyanda tartışmaların kronolojik seyri izlenirken nahiv-mantık çerçevesinin aşıl-mamasına özen gösterilecektir.

2. Kaynak Değerlendirmesi

Kullanılan birinci derecedeki kaynaklar ve yapılan tartışmalar çevresinde oluşan literatürün genel bir değerlendirmesinin yapılması yararlı olacaktır. Mantık-nahiv tartışmaları klasik dönem ile modern dönem arasında hem içerik hem de süreklilik bakımından farklılık arzettiğinden her iki dönemin kaynakları da ayrı ayrı tanıtılacaktır. Bu kaynakların sunumunda kronolojik tertibe dikkat edilecektir.

Klasik Dönem Nahiv-Mantık Tartışmalarını Aktaran Kaynaklar

Râzî, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ, *Resâil felsefiyye* (Beyrut: Dârü'l-âfâkı'l-cedîde, 1977).

Râzî, *et-Tibbü'r-rûhânî* adlı risâlesinde, nahiv ilmini bilmekle her şeyi bilebileceğini iddia eden bir şahısla (nahivci) arasında geçen tartışmayı aktarır. İddia sahibi bu şahıs Râzî'nin sorusuna cevap verememiştir (ilginçtir ki aynı duruma, bu sefer aynı iddiayı mantık ilmi için öne süren Bişr b. Mettâ da düşecektir).

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım, *el-Îzâh fî ileli'n-nahv* (nşr. Mâzin el-Mübârek, Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1986).

Zeccâcî'nin bu eseri, nahiv-mantık tartışmalarının zirvede olduğu bir dönemde ve bir nahivci tarafından yazılması açısından önem arz etmektedir; zira kendisi, yaptığı tanımlarda nahivciler ile mantıkçıları karşılaştırmakta ve her iki grubun tanımlarını da birbirinden ayırmak hususunda özel bir gayret göstermektedir. Bu çabanın ardında yatan temel etken,

nahvi, mantığın baskısından korumak endişesidir. Zeccâcî'nin bu çalışması, mantık ilminin o devirdeki etkisinin büyüklüğüne delâlet ettiği gibi, pekâlâ nahivcilerin bu etkiye karşı kendilerini ne kadar güçlü bir biçimde savunabildiklerini de göstermektedir.

Fârâbî, Ebû Nasr, *İhsâü'l-ulûm* (nşr. Osman M. Emîn, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1931).

Fârâbî, Bişr b. Mettâ'nın öğrencisi olduğu, hatta tartışmanın meydana geldiği dönemde mantık ilminin önde gelen mümessillerinden biri sayıldığı halde, böylesine önemli bir tartışmada yer almaması istifhamlara yol açmışsa da kendisinin *İhsâü'l-ulûm* adlı eseri bu konu hakkındaki görüşlerini bildirmesi bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Doğrudan bu tartışmaya atıfta bulunmamakla birlikte ele aldığı konular, Fârâbî'nin bu tartışma hakkında bilgi sahibi olduğunu ve bir çözüm üretme çabasını göstermektedir (Fârâbî'nin konuyla ilgili görüşlerini öğrenmek bakımından göz ardı edilemeyecek iki eseri daha vardır: *Kitâbü'l-Elfâzi'l-müsta'mele fi'l-mantık* [nşr. Muhsin Mehdî], Beyrut: Dârü'l-meşrik, 1968; *Kitâbü'l-Hurûf* [nşr. Muhsin Mehdî], Beyrut: Dârü'l-meşrik, 1970).

İbn Adî, Yahyâ, *Makâlâtü Yahyâ b. Adî el-felsefi* (nşr. Sahbân Halîfât, Amman: Menşûrâtü'l-câmiati'l-Ürdüniyye, 1988).

Yahyâ b. Adî'nin “Tebyînü'l-fasl beyne sînâatey el-mantiki'l-felsefi ve'n-nahvi'l-Arabî” adlı makalesi, bilhassa nahiv ve mantık arasındaki farkları delilleriyle birlikte açıklaması bakımından çok değerlidir. Bu makale, Fârâbî'nin görüşlerinin bir şerhi niteliğindedir (Yahyâ b. Adî'nin bu makalesi ayrıca Gerhard Endress tarafından da tahkik edilip yayımlanmıştır: *Mecelletü Târîhi'l-ulûmi'l-Arabiyye* (II / 2, Halep 1978, s. 38-50).

Tevhîdî, Ebû Hayyân, *el-İmtâ' ve'l-muânese* (nşr. Ahmed Emîn – Ahmed ez-Zeyn, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.).

Tevhîdî'nin eseri, yaşadığı dönemin ulemâ meclislerinde meydana gelen ilmî tartışmaları aktaran nâdir kaynaklardandır. Bu kitabı tezimiz açısından önemli yapan hususiyeti, Ebû Saîd es-Sîrâfî ile Bişr b. Mettâ arasında geçen tartışmayı aktaran ilk kaynak olmasıdır; zira bu tartışma, Rummânî hariç ne tarafları ne de dinleyenleri tarafından başka bir yerde aktarılmıştır. Bu tartışmayı aktaran ikincil eserlerin tamamı *el-İmtâ'* da geçen metne dayanmışlardır. Bu eser sayesinde konuyla alakalı şahısların katıldıkları tartışmaları ve tarafların görüşlerini etraflıca öğrenme imkânı bulmaktayız.

Tevhîdî, Ebû Hayyân, *el-Mukābesât* (nşr. Ali Şelak, Beyrut: Dârü'l-Medâ, 1986).

Tevhîdî bu kitabında da değişik konularda mantık-nahiv ilişkisine dair çeşitli görüşleri -bilhassa hocası Ebû Süleyman es-Sicistânî'nin görüşlerini aktarmaktadır. Sicistânî'nin bu konuya dair görüşlerine, eserin sadece ilgili kısmında değil diğer bölümlerinde de yer verilmektedir (Hasan es-Senbûrî, bu kitaba yaptığı tahkikin giriş kısmında (Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyye, 1929) Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cem*'inde bulunan tartışma metnini de aktarmaktadır.

Tevhîdî, Ebû Hayyân, *Ahlâku'l-vezîreyn* (nşr. Muhammed b. Tâvît et-Tancî, Dımaşk: Matbûatü'l-mecmaî'l-ilmiyyeti'l-Arabî, 1965).

Tevhîdî'nin bu eseri, Ebû Saîd es-Sîrâfî ile Âmirî arasında geçen tartışmayı aktarması bakımından önemlidir. Ayrıca Yâkût el-Hamevî de bu esere dayanarak tartışmayı aktarmıştır.

Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, *Mu'cemü'l-üdebâ* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1991).

Yâkût el-Hamevî, Sîrâfî-Mettâ tartışmasını Tevhîdî'den almış ve metni "Ebû Saîd es-Sîrâfî" maddesinde aktarmıştır. İki metin arasında -tartışmanın seyrini değiştirmeyecek ve anlamı bozmayacak derecede- çok cüzi farklar vardır. Eser, tartışmanın sonunda Sîrâfî ile Âmirî arasında geçen bir tartışma metnine daha yer vermekle *el-İmtâ*'dan farklılık göstermektedir.

Süyûtî, Celâleddin, *Savnü'l-mantık ve'l-keâm an fenni'l-mantık ve'l-ke-lâm* (nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-ilmiyye, ts.).

Süyûtî bu eserinde, Sîrâfî-Mettâ tartışmasını Tevhîdî'den almışsa da metni kısaltarak aktarmıştır. Süyûtî, bu tartışmanın bütün metnini, *Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'n-nuhât* adlı eserinin "Sîrâfî" maddesinde kısaltmadan bir bütün halinde aktardığını söylediği halde zikredilen eserde böyle bir tartışma metnine rastlanamamıştır.

Endress, Gerhard, "el-Münâzaratü beyne'l-mantıkî'l-felsefî ve'n-nahvî'l-Arabî -fî usûri'l-hulefâ-" (*Mecelletü târihi'l-ulûmi'l-Arabiyye*, I/2, Halep 1977, s. 106-119).

Endress bu makalesinde klasik dönemde yapılmış nahiv-mantık tartışmalarını kronolojik sırasıyla tasvir etmektedir. Gayet özlü olan bu makale, konuyla ilgili olarak okura genel ve yararlı bir çerçeve sunmaktadır.

Amrânî, Jamal, *Logique Aristotelicienne et Grammaire Arabe* ([Etudes et Documents], Paris: Librairie Philosophique J. Vrin, 1983).

Amrânî, bu eserinde -adından da anlaşılacağı üzere- konuyla ilgili tartışmaların Fransızca bir özetini vermekte; Tevhîdî'de geçen metinlerin yanı sıra Fârâbî, Sicistânî, Yahyâ b. Adî ve Batalyevsî'ye ait metinleri de aktarmaktadır. Amrânî bu kitabında, modern dönemde nahiv-mantık tartışmalarını başlatan A. Merx'in tezini de değerlendirmiştir.

Amrânî, Jamal, "Les Rapports de la Logique et de la Grammaire D'Après le Kitab al Masail de Batalyusi" (*Arabica*, XXVI, Leiden 1979, s. 76-89).

Bu makalede, Batalyevsî (ö. 512) ile Ebû Bekir İbnü's-Sâiğ (İbn Bâcce) arasında geçen tartışmanın Arapça metniyle birlikte Fransızca çevirisine de yer verilmektedir.

Mehdî, Muhsin, "Language and Logic in Classical Islam", *Logic in Classical Islamic Culture* (ed. G. E. von Grunebaum, Wiesbaden 1970, s. 51-83).

Muhsin Mehdî'nin bu makalesinde Sîrâfî-Mettâ tartışması İngilizce olarak değerlendirilmektedir.

Margoliouth, D. S., "The Discussion Between Abu Bishr Matta and Abu Sa'îd Al-Sîrafî on the Merits of Logic and Grammar" (*Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, [1905], s. 79-129).

Bu makalede, özellikle tartışmada hazır bulunanların yanı sıra tartışmayı aktaran Tevhîdî hakkında da bilgiler aktarılmış ve ardından tartışmanın İngilizce çevirisi sunulmuştur (ayrıca Senbûrî'nin tahkik ettiği *el-Mukâbesât*'ta geçen metin esas alınarak T. Abderrahmane tarafından Fransızca'ya da tercüme edilmiştir (*Arabica*, XXV, Leiden 1978, s. 310-323).

Es'ad, Abdülkerîm Muhammed, *Beyne'n-nahv ve'l-mantık ve ulûmiş-şerîa* (Riyad: Dârü'l-ulûm, 1983).

Bu eserde mantık ilminin diğer dinî ilimlerle ve özellikle de nahiv ilmiyle olan ilişkisi ve etkisi ele alınmaktadır.

Mihri, Abdülkâdir, *Nazarâtün fi't-türâsi'l-lugaviyyi'l-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1993).

Mihri bu kitabında genel olarak nahiv ilmini hem muhtevası hem de tarihî gelişimi bakımından değerlendirmekte, "Havâtiru havle alâkatî'n-nahvi'l-Arabî bi'l-mantık ve'l-luga" adlı makalesinde ise Sîrâfî-Mettâ tartışma-

sını tahlil etmektedir (bu makale aynı isimle şu dergide de yayımlanmıştır: *Havliyyâtü'l-câmiati't-Tûnisiyye*, sy. 10 [1973], s. 21-36).

Cihâmî, Cîrâr, *el-İşkâliyetü'l-lugaviyye fi'l-felsefeti'l-Arabiyye* (Beirut: Dârü'l-meşrik, 1994).

Cihâmî bu eserinde İslâm felsefesinde dil sorununu ele almakta, ilgili yerlerde ve münasebet düştükçe nahiv-mantık tartışmalarına temasla önemli tahliller yapmaktadır. Cihâmî kitabın sonuna, *el-İmtâ*'daki Sîrâfi-Mettâ tartışmasını, *el-Mukâbesât*'taki Sicistânî'nin konuyla ilgili görüşlerini ve Yahyâ b. Adî'nin makalesi ile Batalyevsî'nin tartışmasını da ilâve etmiştir.

Modern Dönem Nahiv-Mantık Tartışmaları Kaynakları

Merx, Albert, "L'Origine de la Grammaire Arabe" (*Bulletin de l'Institut Egyptien*, III / 2, Le Caire 1891, s. 13-26).

A. Merx, 1888'de yazmış olduğu *Historia Artis Grammaticae Apud Syros* adlı kitabında serdettiği görüşlerle ilgili olarak Mısır Enstitüsü'nde ders vermeye çağırılmış ve bu makaleyi de ders notları olarak hazırlamıştır. Kendisi enstitüde bu konuyu ders olarak işleyememişse de notlar 1891'de makale olarak yayımlanmıştır. Merx'ten önce de konuyla ilgilenen ve bu meyanda görüşler ileri sürenler olmuştur; ancak Merx, Arap nahvinin Yunan mantığından etkilendiği görüşünü deliller öne sürmek suretiyle ve ısrarla savunanların başında gelir. Kendisi, İ. Guidi'nin *Bolletino Italiano Degli Studia Orientali*'de (nr. 6, 1877, s. 104-108) yayımlanan makalesinden çok etkilenmiştir. Tezinde daha önceki nahiv-mantık tartışmalarından habersiz görünmekte ve tartışmayı, içeriği bakımından tamamen farklı bir sahaya taşımaktadır. Nitekim makalesinin yayımlanmasından sonra, bu konudaki tartışmalar bambaşka bir istikamet takip etmiştir.

Emîn, Ahmed, *Duha'l-İslâm* (Beirut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1935).

Ahmed Emîn nahvin mantıktan etkilendiği görüşünü yineleyen tarihçilerden olmakla birlikte, bu etkilenmenin ilk dönemde değil, bilâkis daha sonraki dönemlerde meydana geldiğini savunmuştur.

Medkûr, İbrâhim Beyyûmî, "Mantıku Aristo ve'n-nahvü'l-Arabî", (*Mecelletü Mecmai'l-lugati'l-Arabiyye*, VII, [1953], s. 338-346).

Medkûr bu çalışmasında -tıpkı Merx gibi- Arap nahvinin Yunan mantığından etkilendiğini savunmaktadır.

Fleisch, Henri, “Esquisse d’un Historique de la Grammaire Arabe”, (*Arabica*, IV, Leiden 1957, s. 1-22).

Fleisch de nahvin mantıktan etkilendiğini iddia eden ilim adamları arasındadır.

Sâlih, Abdurrahman el-Hâc, “en-Nahvü’l-Arabî ve mantıku Aristo” (*Mecelletü Külliyyeti’l-âdâb, Câmiatü’l-Cezâir*, I/1 [1960], s. 67-86).

Sâlih, bu çalışmasını tamamen Merx’in iddialarını çürütmeye adanmış; Merx’in iddialarını tek tek ele almış ve bu iddiaları mufassal bir değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Üslûp itibarıyla hissî unsurlar taşımakla birlikte Merx’e karşı yazılmış en ciddi reddiye olarak kabul edilebilir.

Carter, M. G., “Les Origines de la Grammaire Arabe” (*Revue des Etudes Islamiques*, XL, Paris 1970, s. 69-97).

Carter da bu makalesinde -birçok meslektaş gibi- Arap nahvinin Yunan mantığından etkilendiği iddiasına sahip çıkmaktadır.

Versteegh, C. H. M., *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, (Leiden: E. J. Brill, 1977).

Versteegh, C. H. M., *Arabic Grammar and Qur’anic Exegesis in Early Islam* (Leiden: E. J. Brill, 1993).

Versteegh’in eserlerini diğerlerinden ayıran en önemli yön, kendisinin Arap nahvinin Yunan mantığından değil, Yunan gramerinden etkilendiğini ileri sürmüş olmasıdır. Bu yönüyle dikkate şayan bir tedkik ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Troupeau, Gerard, “Neşetü’n-nahvi’l-Arabî fi dav’i Kitâbi Sibeveyhi”, (*Mecelletü Mecmai’l-lugati’l-Arabiyyeti’l-Ürdünî*, sy. 1, Amman 1978, s. 125-138).

Bu eser, Arap nahvinin Yunan mantığından etkilendiğini iddia edenlere karşı yazılmış bir reddiye mahiyetindedir. Troupeau bu çalışmasında, nahiv ilminin, diğer dinî ilimlere göre daha özgün ve dış tesirlerden uzak bir ilim dalı olduğu kanaatine varmıştır.

Mübârek, Mâzin, *en-Nahvü’l-Arabî el-illetü’n-nahviyye: Neşetühâ ve tetavvürühâ* (Beirut: Dârü’l-fıkr, 1981).

Mâzin el-Mübârek de nahvin mantıktan etkilendiği görüşünde olan ilim adamlarındandır.

Talmon, R., “et-Tefkîrû'n-nahvî kable Kitâbi Sîbeveyhi -dirâsetün fi târîhi'l-mustalahî'n-nahvî'l-Arabî-” (*el-Kermil*, sy. 5, Hayfa 1984, s. 37-53).

Bu çalışmasında yazar, Merx'in görüşlerini teyit eden bir tasvir ortaya koymaktadır.

Râcihi, Abduh, *en-Nahvü'l-Arabî ve'd-dersü'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1986).

Râcihi nahvin mantıktan etkilenmediğini, özellikle ilk dönem için böyle bir etkilenmeden söz edilemeyeceğini öne sürmekte ve iddiasını çeşitli delillere istinaden temellendirmeye çalışmaktadır.¹

¹ Ayrıca bk. Fleisch, Henri, *Traite de Philologie Arabe (Mutavvel fi fîkhi'l-lugati'l-Arabiyye)*, Beyrut 1961; Medkûr, İ., *L'Organon Dans la Monde Arabe*, Paris 1934; Weiss, J., “Die Arabische Nationalgrammatik und die Lateiner”, *ZDMG*, 64, 1910, s. 340-390; Mûniye el-Hemâmî, “Alâkatü'l-bünyeti'n-nahviyye bi'l-bünyeti'l-mantikiyye”, *Dirâsâtün lisâniyye*, III, Tunus 1997, s. 61-73.